

Sociologische aspecten van structuurveranderingen ten plattelande.

Men overdrijft niet, wanneer men constateert, dat het platteland op het ogenblik in een crisissituatie verkeert. Deze crisis is niet primair van economische aard. Integendeel, de zich ontwikkelende crisissituatie is door de uitzonderlijk goede jaren, die de landbouw na de oorlog heeft doorgemaakt tijdelijk min of meer verhuld. De wezenlijke achtergrond van de crisis is van sociaal-culturele aard, n.l. de veranderingen in de normen, die de plattelandsbevolking zich stelt. Het platteland is in steeds versnelde mate in de ban gekomen van de stad en gaat zich meer en meer het stedelijke als norm stellen. Dit geldt voor alle levenssterreinen, t.a.v. het verlangde inkomen, t.a.v. ontspanning, vermaak, vrije tijd, onderwijs, cultuur, bestaanszekerheid enz. In het verleden heeft wat dit betreft het platteland steeds andere en lagere eisen gesteld dan de stad, thans gaat het meer en meer dezelfde eisen stellen. Hiervoor zijn verschillende oorzaken. Een factor van wezenlijke betekenis, die men vaak vergeet, is de veranderde getalsverhouding, die in de loop van de jongste geschiedenis tussen stedelijke en plattelandsbevolking is ontstaan. Ons land is van een overwegend plattelands-land tot een stads-land geworden. Het landelijke is van "normaal" "abnormaal" geworden, de stedelijke levensstijl is gaan overheersen. Verder zijn er de bekende, reeds dilwijls genoemde oorzaken, n.l. de verbetering van het verkeer en van de andere communicatiemiddelen, waardoor het isolement van het dorp is verbroken en de plattelandsbevolking in nauwe aanraking is gekomen met de stad en met de geestelijke en sociale wereld van de stedelijke bevolking.

Het proces van "verstedelijking" van het platteland is een geleidelijk proces. Verschillende omstandigheden veroorzaken, dat dit verschijnsel met zijn consequenties zich nu min of meer crisisachtig aandient. Hoewel ook de dertiger jaren, achteraf gezien, reeds duidelijk spanningen vertoonden, die uit deze ontwikkeling voortkwamen, heeft men toen, begrijpelijk, vooral aandacht gehad voor de conjuncturele invloeden, die de toestand van de agrarische bevolking ongunstig beïnvloedden en minder voor de krachten op langere termijn, die deze bevolkingsgroep haar positie als minder gunstig deden ervaren. In de oorlogsperiode gold, zij het in andere vorm, ongeveer hetzelfde. Na de bevrijding leidde de uitzonderlijk gunstige toestand, waarin de landbouw verkeerde er toe, dat de latente problemen weinig aan de dag traden, terwijl men overigens allerlei bezwaren, die men had tegen de toestand ten plattelande kon toeschrijven aan de toestand van herstel en wederopbouw, waarin ons land nog verkeerde. In de laatste jaren echter, nu een zekere recessie is opgetreden in de economische toestand van de landbouw, bij voortgaande ontwikkeling van de hoogconjunctuur in andere bedrijfstakken, blijkt plotseling overduidelijk, dat een groot deel van de plattelandsbevolking de levensomstandigheden, waarin ze verkeert niet meer als acceptabel beschouwt en zich bij de stad ten achter gesteld voelt. Niet alleen vraagt men hogere inkomens voor de boeren, maar ook in tal van andere opzichten blijkt de ontevredenheid. Dat de landarbeiders, wier economische positie op het ogenblik nauwelijks nog een achterstand vertoont bij die van andere groepen van arbeiders in massa het platteland en de landbouw verlaten, spreekt in dit opzicht duidelijke taal. Ook de grote trek van boeren en boerenzoons uit de landbouw, die vooral de laatste jaren optreedt, kan men zeker niet meer alleen aan economische oorzaken toeschrijven.

Deze verandering in de normen, die de plattelander zich stelt t.a.v. zijn geestelijke en materiële levenspeil, deze "urbanisering" van de eisen, die men aan het leven stelt, heeft vergaande consequenties. Een terugdringen van deze verandering, die ⁱⁿ de normen van de plattelandsbevolking heeft plaats gevonden, moet onmogelijk worden geacht. Wil men dus voorkomen, dat men op den duur in die delen van ons land, waar de productieomstandigheden en andere factoren, die het inkomen bepalen het minst gunstig zijn en waarin in het algemeen de levensomstandigheden het minst aantrekkelijk zijn, eenvoudig de grond laat liggen of dat een groot deel van onze boeren aan de zelfkant van onze samenleving komt te liggen en de mentaliteit van een groep van paupers gaat ontwikkelen, dan zal men de plattelandsbevolking levensomstandigheden moeten verschaffen, die wel niet geheel gelijk behoeven te zijn aan die van de stedelijke bevolking, maar daarmee toch ongeveer vergelijkbaar zullen moeten zijn.

Wil men het inkomen met name van de kleine boeren, die thans voor een groot gedeelte in dit opzicht bij de landarbeiders en de arbeiders in het alge-

meen achter blijven op een niveau brengen, dat op zijn minst aan dat van deze arbeiders gelijk is, dan staan daarvoor in principe twee wegen open, n.l. het verhogen van de prijzen, die de boer voor zijn producten ontvangt en de opvoering van de productie per man in de betreffende bedrijven. Dat binnen afzienbare tijd bij voortdurende vredestand de prijs van agrarische producten op de internationale markt relatief belangrijk zal stijgen is weinig waarschijnlijk. Het doel zou dus langs deze weg alleen kunnen worden bereikt door subsidies, toeslagen en prijsmaatregelen voor de binnenlandse markt. Hoewel dergelijke maatregelen voorlopig wel niet zullen kunnen worden ontbeerd, lijkt het om sociale, economische en algemeen politieke redenen weinig waarschijnlijk, dat in de toekomst, tenzij de situatie geheel mocht veranderen, het bedrag, dat de boer direct en indirect voor zijn producten ontvangt, aanzienlijk hoger boven het prijspeil op de wereldmarkt zal komen te liggen, dan thans het geval is. Op deze wijze is dus een oplossing voor de boeren, wier inkomen thans beneden het peil ligt van dat van andere bevolkingsgroepen, waarmee zij zich vergelijken, niet te bereiken. Blijft dus de weg van de verhoging van de arbeidsproductiviteit. Om tot een hogere arbeidsproductiviteit te komen, zijn er weer verschillende mogelijkheden, n.l. intensivering, mechanisatie en rationalisatie en bedrijfsvergroting. Intensivering is zeker in verschillende gevallen nog mogelijk en kan dus soms een oplossing geven. Voor onze landbouw als geheel zijn de mogelijkheden in dit opzicht echter beperkt, omdat te sterke intensivering zou leiden tot afzetmoeilijkheden op de binnen- en buitenlandse markt. Rationalisatie en zinvolle mechanisatie behoren zeker tot de meest essentiële middelen om de arbeidsproductiviteit te verhogen en daarmee de inkomenspositie van de in de landbouw werkzamen te verbeteren. Ze kunnen echter slechts werkelijk effect hebben, wanneer hierdoor met minder arbeidskrachten voor hetzelfde werk kan worden volstaan. Op een zeer groot gedeelte van de kleinste bedrijven echter is reeds bij de huidige arbeidsmethoden nauwelijks of niet voldoende werk voor één man, voor de boer zelf, zodat ook langs deze weg geen oplossing kan worden gevonden. Voor een zeer groot gedeelte van de Nederlandse boeren is een met dat van andere bevolkingsgroepen redelijk vergelijkbaar inkomen op lange termijn niet bereikbaar zonder een vergroting van het bedrijf, waardoor een rationeler arbeidsgebruik kan ontstaan. Bedrijfsvergroting kan in een deel van de gevallen misschien plaats vinden door verplaatsing van boeren naar de IJsselmeerpolders en het gebruik van de grond, die zij achterlaten voor het vergroten van te kleine bedrijven in het betreffende gebied. Hierdoor zal echter zeker slechts een gedeeltelijke oplossing kunnen worden verkregen. De belangrijkste bijdrage tot de oplossing zal moeten komen door het verdwijnen van een zeer groot aantal kleine bedrijven en het toevoegen van hun grond aan andere bedrijven, die eveneens te klein zijn. Wil men tot gezonde verhoudingen komen, dan zal vermoedelijk wel 1/4 van het aantal landbouwbedrijven en in de toekomst misschien nog meer moeten verdwijnen. Dit betekent een grote verandering van de structuur van landbouw en platteland en een ingrijpende verandering in het Nederlandse agrarische cultuurlandschap. Of deze structuurwijziging spontaan tot stand zal komen, dan wel dat de overheid hier stimulerend moet werken of misschien zelfs met wettelijke maatregelen dwingend zal moeten ingrijpen, zal nog moeten blijken. Een zekere spontane ontwikkeling in deze richting is reeds gaande.

Bedrijfsvergroting alleen zal niet voldoende zijn om de gewenste verhoging van de arbeidsproductiviteit te bereiken. Daarnaast is een grondige verbetering van de verkaveling, de waterbeheersing, de ontsluiting en de bedrijfsgebouwen in grote delen van ons land noodzakelijk. Al met al zal alleen tengevolge van de economische consequenties van de verstedelijking van normen die de plattelandster stelt t.a.v. zijn levenswijze -indien althans het platteland zich hierop op de juiste wijze zal aanpassen - een enorme structuurverandering van landbouw en platteland moeten optreden, die wat het ruimtelijk aspect betreft zal moeten leiden tot een vergaande verandering van het cultuurlandschap.

Zoals uit het voorgaande echter reeds bleek, zullen de veranderingen zich niet tot het economische en zeker niet tot veranderingen in de inkomensstructuur kunnen beperken. Het platteland vraagt ook een andere en betere materiële, sociale en culturele verzorging.

De grote moeilijkheid is nu, dat de mogelijkheid om deze gewenste verzorging te geven in belangrijke mate wordt beperkt, door de relatief geringe

bevolkingsdichtheid van het platteland en in het bijzonder door de geringe omvang van de bewoningskernen. De bestaansmogelijkheid van winkels en andere verzorgende bedrijven, van scholen, kerken, cursussen, van verenigingen op het gebied van sport, toneel, muziek, ontwikkeling, van bioscopen enz. is afhankelijk van de omvang van de bevolkingsgroep, die voor deze bedrijven en instellingen de nodige leden, medewerkers en klanten kan leveren. Vooral in Groningen, Friesland en Zeeland, is de overgrote meerderheid van de dorpen veel te klein om een verzorgingsapparaat - in de ruime zin - te kunnen dragen, dat aan de eisen, zoals die nu reeds worden gesteld en in de toekomst zullen worden gesteld, kan voldoen. Voor de rest van het platteland geldt in belangrijke mate hetzelfde. In dorpen, waar de bevolking uit kerkelijk oogpunt gemengd is, zijn de problemen extra groot. Hierbij komt dan nog, dat als gevolg van de noodzakelijke verhoging van de arbeidsproductiviteit de werkgelegenheid in de landbouw zal afnemen en daardoor de bevolking van het zuiver agrarisch platteland aanzienlijk zal verminderen. Tussen 1947 en 1956 is de agrarische beroepsbevolking reeds met ongeveer één vierde teruggelopen en, tenzij de algemene economische toestand zich op lange termijn zeer ongunstig zou ontwikkelen, zal deze achteruitgang vermoedelijk nog lange tijd voortgaan. Zal in de toekomst de plattelandsbevolking in eigen dorp althans voor een belangrijk deel de economische, sociale en culturele verzorging kunnen vinden, die zij verlangt en zal het platteland niet worden tot een plaats, waar men liever niet meer woont en werkt en die men, als men er noodgedwongen zijn bestaan moet vinden, in zijn vrije tijd zo spoedig mogelijk ontvlucht, dan zal een concentratie van de bevolking op een betrekkelijk gering aantal grote, goed uitgeruste dorpen noodzakelijk zijn. Een dergelijke concentratie heeft in de laatste tientallen jaren in een langzaam tempo reeds spontaan plaats gevonden. Dit langzame tempo brengt echter mee, dat op het ogenblik vooral de nadelen van de concentratie op de voorgrond treden. Er is op het ogenblik een groot aantal langzaam stervende dorpen en gehuchten, waar winkels, ambachtsbedrijven, scholen, kerken en verenigingen langzaam verdwijnen en waar het leven steeds minder aantrekkelijk wordt. Een consequente concentratie-politiek, waarbij vooral planologische maatregelen kunnen helpen, is noodzakelijk. Het is echter duidelijk, dat een concentratie van nederzettingen ten plattelande in een zodanige omvang, dat inderdaad aan de eisen, zoals die voor de toekomst feitelijk zouden moeten worden gesteld, kan worden voldaan, een diep ingrijpende operatie is. Gaat men er van uit dat voor een dorpskern, die aan deze eisen kan voldoen, een inwonertal van ongeveer 1500 - een aantal dat voor de dorpen in de Zuiderzeepolders dikwijls als wenselijk is genoemd - nodig is, dan betekent dit, dat in gebieden, waar geen belangrijke ontwikkeling van niet-agrarische, primaire bestaansbronnen is te verwachten, vaak het grootste gedeelte der nederzettingen op den duur zou moeten verdwijnen. Toch lijkt een ontwikkeling in deze richting onvermijdelijk en ze is, zoals gezegd, in feite reeds geruime tijd aan de gang.

Zo leidt dus de veranderde positie van het platteland in het geheel van onze samenleving tot het ontstaan van krachten, die tot een grondige wijziging van de maatschappelijke structuur en van de ruimtelijke vorm van dit platteland aanleiding zullen geven. Zoals gezegd, zijn deze wijzigingen ten dele reeds bezig zich te voltrekken. Het gevaar dreigt echter, dat niet alleen de concentratie van dorpen, maar ook de bedrijfsvergroting en de verbetering van verkaveling, ontsluiting enz. in een te langzaam tempo zullen geschieden en dat daardoor een werkelijke landvlucht zal ontstaan, die in verschillende, ons omringende landen reeds duidelijk optreedt, maar die zich tot nu toe in Nederland feitelijk nog niet had voorgedaan. Een te langzaam tempo moet niet alleen worden gevreesd omdat misschien het geld en de mankracht zullen ontbreken om de ongekende ruimtelijke reconstructie tot stand te brengen, die voor de opbouw van een modern platteland is vereist, maar ook, omdat dergelijke diep ingrijpende veranderingen bij de plattelandsbevolking grote weerstanden zullen ontmoeten. Dat men niet tevreden is met de huidige levensomstandigheden betekent niet, dat men ook algemeen bereid zou zijn de consequenties te aanvaarden, die de gewenste verandering in deze omstandigheden zou meebrengen. Men ziet vaak het verband tussen de wensen die men heeft en de veranderingen die zouden moeten plaats vinden om daaraan te voldoen niet duidelijk. Men is gehecht aan het oude historisch gegroeide milieu, vreest - niet ten onrechte - dat door ingrijpende ver-

anderingen bepaalde waarden verloren zullen gaan en hoopt daarom, dat door maatregelen, die de oude vertrouwde omgeving in mindere mate zullen aantasten, een oplossing kan worden gevonden. Bovendien bestaan er verschillen tussen de verschillende generaties. Vooral bij de jongeren bestaat een ontevredenheid met de bestaande verhoudingen, maar het is de oudere generatie, die de belangrijkste stem heeft, wanneer het gaat om het geven van medewerking aan plannen tot reconstructie van het betreffende gebied. Men zal in de naaste toekomst niet alleen plannen dienen te ontwerpen voor een grondige reconstructie van ons platteland, maar men zal ook door sociologisch onderzoek dienen vast te stellen, waar de innerlijke weerstanden tegen de noodzakelijke veranderingen liggen en men zal moeten trachten door geduldige agrarisch-sociale voorlichting deze weerstanden te overwinnen. De structuurveranderingen, die het platteland doormaakt en vooral in de toekomst zal doormaken zullen door de plattelandsbevolking dienen te worden begrepen en de consequenties daarvan zullen dienen te worden aanvaard. In een werkelijk democratische samenleving zal de verantwoordelijkheid voor de toekomst van eigen samenleving in de eerste plaats door de bevolking zelf moeten worden gedragen. Dwang zal men zoveel mogelijk dienen te vermijden. De tijd dringt echter en daarom zal men door intensieve voorlichting moeten trachten de aanpassing aan de veranderde situatie te bevorderen.

E.W. Hofstee